

УДК 347.6

М. В. Менджул
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПРИНЦИПИ СІМЕЙНОГО ПРАВА В ЕСТОНІЇ, ЛАТВІЇ ТА ЛИТВИ

Підписавши Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, Україна зобов'язалася забезпечувати поступову адаптацію національного законодавства до права ЄС. На нашу думку, надзвичайно цінним є досвід держав, що стали членами ЄС, а також мають спільний історичний досвід з Україною, зокрема у складі Радянського Союзу, насамперед Естонії, Латвії та Литви.

Серед українських науковців принципи сімейного права, а також прояв в окремих інститутах сімейного права аналізували В.І. Борисова, І.В. Жилінкова, Л.В. Красицька, З.В. Ромовська, В.М. Чернега, С.І. Шимон, О.А. Явор та ін. Водночас не достатньо здійснено порівняльних досліджень принципів правового регулювання сімейних відносин в Естонії, Латвії та Литві.

Саме тому метою статті є здійснення порівняльного аналізу принципів сімейного права в Балтійських державах та розробка рекомендацій із реформування сімейного законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Усталеним у зарубіжній та національній літературі є віднесення до Балтійських держав Латвії, Литви та Естонії. У вказаних державах основні принципи сімейного права (чи деякі з них) закріплені на конституційному рівні.

Конституція Естонії від 28 червня 1992 р. (набула чинності 3 липня 1992 р.) в статтях 9 та 12 закріплює принцип рівності, зокрема забороняє дискримінацію за будь-якою ознакою. Крім того, Конституція Естонії встановлює принципи поваги до сімейного життя (ст. 26), державного захисту сім'ї, батьків та дітей, рівності прав подружжя, взаємопідтримки членів сім'ї (ст. 27). [1] Конституція Латвії набула чинності 7 листопада 1922 року, її дію було відновлено після проголошення незалежності 4 травня 1990 року [2]. У Конституції Латвії містяться принципи рівності, державної підтримки та захисту шлюбу, сім'ї, батьківства та дітей, визнання тільки шлюбу між особами різної статі, захисту дітей без батьківської відповідальності, захисту жертв насильства. У Литві Конституція набула чинності 2 листопада 1992 року. Вона містить такі принципи регулювання сімейних відносин: поваги приватного та сімейного життя особи (ст. 22), рівності (ст. 29), державного захисту сім'ї, материнства, батьківства та дитинства (ст. 38), визнання шлюбу між особами різної статі, можливості укладення світ-

ського та церковного шлюбу (ст. 38), підтримки сімейного виховання (ст. 39).

Для більш повного дослідження варто проаналізувати норми спеціальних законодавчих актів. В Естонії сімейні відносини до 2010 р. регулювалися Сімейним законом від 12 жовтня 1994 р. (набув чинності 1 січня 1995 р.). Згідно зі статтею 1 цього акту, шлюб міг бути укладений тільки між чоловіком та жінкою, а стаття 58 установлювала принципи найкращих інтересів дитини та врахування думки дитини. Першого липня 2010 року набув чинності Сімейний закон, прийнятий 18 листопада 2009 р., який у статті 1 так само визначив, що шлюб укладається між чоловіком і жінкою. Крім того, з аналізу нового Сімейного закону можна говорити про наявність ще таких принципів сімейного права: моногамії (стаття 4), взаємної підтримки подружжям один одного (ст. 16), солідарної відповідальності за зобов'язання подружжя (ст. 18), єдності спільної власності (ст. 26), батьківської опіки (ст. 116), добробуту дітей (ст. 134) та інші.[3]

Принцип захисту дітей був конкретизований Законом про захист дітей Естонії від 8 червня 1992 р. (набув чинності 1 січня 1993 р.). Стаття 3 вказаного закону встановлює принцип захисту дітей, суть якого полягає в тому, що завжди визначається пріоритет найкращих інтересів дитини. Згідно зі статтею 4, захист дітей забезпечується національними, муніципальними та соціальними органами. Крім того, Закон про захист дітей Естонії встановлює принцип підтримки сімей із дітьми (ст. 24), єдності сім'ї (ст. 27).[4]

На відміну від законодавства інших держав, Закон про захист дітей Естонії у ст. 10 конкретизує принцип рівності. Так, діти мають рівне право на допомогу, догляд та розвиток, незалежно від статі та національності, незалежно від того, чи вони живуть у повній сім'ї або з одним із батьків, чи перебувають вони під опікою або піклуванням, народжені вони від зареєстрованого або незареєстрованого шлюбу, здорові, хворі чи інваліди.

У Латвії у 20–30 роках ХХ ст. тривала розробка Цивільного кодексу, який був прийнятий 28 січня 1937 р. (набув чинності 1 січня 1938 р.). Дію Цивільного кодексу було припинено в 1940 році після входження Латвії до Радянського Союзу, а відновлено 1 вересня 1992 р.[5] На момент прийняття Цивільний кодекс вважався одним із найсучасні-

ших актів кодифікації в Європі у сфері приватного права [6]. 25 вересня 1969 року був прийнятий Кодекс про шлюб і сім'ю Латвійської РСР, який діяв до 1 вересня 1993 р., коли було поновлено дію частини «Сімейне право» у цивільному кодексі.

Таким чином, сімейні відносини в Латвії регулюються частиною I Цивільного кодексу «Сімейне право», останні зміни до якої було внесено в 2015 р. Аналіз ЦК Латвійської республіки дозволив нам зробити висновок про такі принципи сімейного права: рівності, моногамії, визнання як світського, так і церковного шлюбу, свободи розірвання шлюбу, персональної відповідальності за власні борги, рівності дітей, народжених у шлюбі та поза шлюбом тощо.

Згідно з ЦК Латвії, один із подружжя може вимагати розірвання шлюбу, якщо інший відсутній не менше одного року (ст. 72), захворів на важко-виліковне психічне або інфекційне захворювання (ст. 73), вчинив кримінальне правопорушення або аморальний учинок (ст. 74). Також шлюб може бути розірваний у разі стійкого розладу відносин, проживання окремо протягом трьох років (стаття 76) [7, с. 53–54]

Права дитини, народженої поза шлюбом, та визнання батьківства були предметом розгляду в Конституційному Суді Латвії (справа № 2004-02-0106) [8]. Науковці вказують на порушення принципу рівності в сімейних відносинах. Близько половини дітей у Латвії народжуються в незареєстрованих відносинах, а якщо вони мають однакові права, як і діти народжені в шлюбі, то «спільне життя» чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу майже не захищається з боку держави. [9]

У Литві так само 16 липня 1969 р. був прийнятий Кодекс про шлюб і сім'ю, що набув чинності з 1 січня 1970 року [10]. Кодекс про шлюб та сім'ю Литовської РСР діяв до 2001 року, зокрема до вступу в дію Цивільного кодексу Литовської Республіки (прийнятий 18 липня 2000 року).

Наразі сімейні відносини регулюються третьою книгою Цивільного кодексу Литви [11]. Стаття 3.3 ЦК установлює принципи правового регулювання сімейних відносин, зокрема моногамії, добровільності шлюбу, рівності прав подружжя, пріоритетного захисту та захисту прав дітей, виховання дітей, взаємопідтримки, захисту материнства та інших принципів правового регулювання цивільних відносин (справедливості, розумності та ін.). Крім того, згідно з ч. 2 статті 3.5 ЦК Литви, під час здійснення сімейних прав і виконання сімейних обов'язків особи мають дотримуватися закону, поважати правила спільного життя, принципи моралі і діяти чесно. ЦК Литви прямо забороняє одностатеві шлюби (ст. 3.12), встановлює неприпустимість порушення принципу моногамії (ст. 3.16), дозволяє укладення як світського, так і церковного шлюбу (ст. 3.24).

Щодо принципу взаємної підтримки, то згідно зі ст. 3.27 ЦК Литви, подружжя мають бути лояльними один до одного, поважати один одного, а також підтримувати один одного морально і матеріально, а також, урахувавши здібності, сприяти задоволенню спільних потреб сім'ї чи іншого з подружжя (чоловіка або дружини). Якщо з об'єктивних причин один із подружжя не може задовольнити потреби сім'ї в цілому, то інший має зробити це відповідно до своїх можливостей.

Згідно зі статтею 3.123 ЦК Литви, можливий відступ від принципу рівних частин спільної власності подружжя. Так, беручи до уваги інтереси неповнолітніх дітей, стан здоров'я одного з подружжя або його матеріальне становище, а також інші релевантні обставини, суд може відступити від принципу рівних частин спільної власності подружжя і присудити більшу частку власності одному з подружжя. Суд також має враховувати ці критерії під час ухвалення рішення про розподіл майна. Крім того, частка майна одного з подружжя може бути зменшена на суму утримання у разі присудження у вигляді фіксованої одноразової суми або заміни на певне майно.

Цікавою з позиції імплементації в Сімейний кодекс України є норма в ЦК Литви, що (не пізніше, ніж за рік до розгляду справи про розподіл майна) один із подружжя зменшив вартість майна, пожертвувавши частину або збільшивши свою особисту власність без згоди іншого з подружжя, то під час визначення часток у спільній власності подружжя суд може зменшити його частку на розмір вартості втраченої чи відчуженої власності. Крім того, частка одного з подружжя в спільному майні може зменшуватися на суму сімейного доходу, яку сім'я не отримала через недбалість із боку подружжя або який він приховав від сім'ї і використав для особистих потреб (у цьому разі враховується період не більше ніж за останні п'ять років до відкриття розгляду справи про поділ майна) [11].

Важливими з позиції принципу захисту прав дітей та інших членів сім'ї є положення статті 3.65 ЦК Литви, яка встановлює, що суд може в інтересах дітей, подружжя, а також одного з подружжя застосувати тимчасові заходи захисту до прийняття рішення, зокрема відокремити одного з подружжя, визначити місце проживання неповнолітньої дитини з одним із батьків, зобов'язати одного з подружжя перешкодити іншому використовувати певне майно, вилучити майно до вирішення питання про право власності на нього або для забезпечення утримання, накласти арешт на майно одного з подружжя, вартість якого дозволить суду відшкодувати іншому з подружжя шкоду чи збитки, заборонити одному з подружжя бачитися або відвідувати одного чи декілька дітей; інші заходи, які суд вважає необхідними [11].

В Україні передбачено спеціальні заходи щодо протидії домашньому насильству Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», що набув чинності 7 січня 2018 р. (ст. 24 передбачає можливість застосування термінового заборонного припису стосовно кривдника, обмежувального припису стосовно кривдника, взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи, а також направлення кривдника на проходження програми для кривдників). Розгляд судом справ про видачу і продовження обмежувального припису регулюється статтями 350-1–350-8 Цивільного процесуального кодексу України. Крім того, Кримінальний Кодекс України було доповнено статтею 91-1 «обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство», що набула чинності з 11 січня 2019 р.

У Литві, на відміну від Латвії, Цивільним кодексом урегульовано фактичні шлюбні відносини. Так, ЦК установлює, що чоловік і жінка, які прожили разом не менше одного року, не зареєструвавши шлюб, мають такі ж права, як і подружжя, у сфері набуття спільної власності і мають укладати шлюбний договір [12, с. 141].

Як в Україні, так і в Естонії, Латвії та Литві, заборонено одностатеві шлюби. 15 березня 2018 року парламент Латвії розглянув та відхилив законопроект про зареєстровані партнерства [13]. В Україні також уже є пропозиції щодо прийняття закону про цивільне партнерство. Серед держав-членів ЄС не дозволено одностатевим парам реєструвати партнерства в Болгарії, Латвії, Литві, Польщі, Румунії та Словаччині [14].

Із досліджуваних у межах цієї статті держав тільки в Естонії 9 жовтня 2014 р. був прийнятий спеціальний закон, який регулює спільне проживання та реєстрацію партнерства особами однієї статі (набув чинності 1 січня 2016 р.) [15]. Згідно зі статтею 1 вказаного закону, навіть особа з обмеженою дієздатності за умов усвідомлення наслідків може укласти договір про спільне проживання. Стаття 2 встановлює такі обмеження для укладення договору про спільне проживання: а) договір не може бути укладений між особами, принаймні одна з яких перебуває у шлюбі або вже є дійсний договір про спільне проживання з іншою особою; б) договір не може бути укладений між особою і її нащадком по прямій лінії; в) особа не може укладати договір про спільне проживання зі своєю сестрою, братом, рідною та усиновленою дитиною. Такий договір обов'язково укладається в письмовій формі та нотаріально посвідчується. Уклавши договір про спільне проживання, особи зобов'язуються взаємно підтримувати один одного, мають рівні права та обов'язки. У договорі зареєстровані партнери можуть визначити порядок надання взаємного утримання або ж передбачити

поширення на них норм про утримання, визначених законом для подружжя.

Законодавство Латвії, Литви, Естонії та України має низку спільних засад правового регулювання сімейних відносин (рівності, справедливості, державного захисту дітей, материнства, моногамії, добровільності шлюбу тощо). Принципи сімейного права містяться в Конституціях цих держав, а також у спеціальних законодавчих актах (в Україні він міститься у Сімейному кодексі, в Естонії – у Сімейному законі, в Литві та Латвії – у Цивільних кодексах). Водночас є низка відмінностей у правовому регулюванні окремих сімейно-правових інститутів. Наприклад, у Законі про захист дітей Естонії конкретизується принцип рівності дітей. ЦК Латвії, гарантуючи принцип свободи розірвання шлюбу, водночас визначає умови здійснення права на розірвання шлюбу. ЦК Литви містить відмінні від законодавств інших держав підстави відступу від принципу рівних часток у праві спільної власності подружжя. Як в Україні, так і в Естонії, Латвії та Литві, заборонено одностатеві шлюби, тільки Естонія ухвалила спеціальний закон про цивільні партнерства.

Позитивним, на нашу думку, є встановлення ЦК Литви права суду застосувати тимчасові заходи захисту до ухвалення рішень із сімейних спорів. В Україні передбачено спеціальні заходи тільки щодо протидії домашньому насильству. Варто, на нашу думку, доповнити ст. 18 Сімейного кодексу України частиною третьою такого змісту: «3. Суд до винесення рішення та з метою гарантування справедливості може застосувати такі тимчасові заходи захисту прав дітей, одного з подружжя та інших учасників сімейних відносин: зобов'язати залишити місце спільного проживання, обмежити спілкування з дитиною, іншим членом сім'ї, визначити місце проживання неповнолітньої дитини з одним із батьків, усунути перешкоди у користуванні майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності або особистою приватною власністю, накласти арешт або вилучити майно до вирішення питання про право власності на нього або для забезпечення виконання зобов'язань з утримання, інші заходи, передбачені законом або які суд вважає необхідними».

Література

1. Конституция (Основной Закон) Эстонской республики принята 28 июня 1992 года. URL: https://www.riigikogu.ee/wp-content/uploads/2015/02/3_Pohiseadus_VENE.pdf.
2. Latvijas Republikas Satversme, 1922. gada 15. Februāra. URL: <https://likumi.lv/doc.php?mode=DOC&id=57980>.
3. Perekonnaseadus, 18.11.2009. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13330603>.
4. Eesti Vabariigi lastekaitse seadus, 08.06.1992. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/113122013012>.

5. Civillikums, 28.01.1937. URL:<https://likumi.lv/ta/id/225418-civillikums>.

6. Edīte Brikmane. Latvijas Republikas Civillikumam 80. URL: <https://lvportals.lv/norises/284830-latvijas-republikas-civillikumam-80-2017>.

7. Latvijas Republikas Civillikums, 2001, 478. URL: <https://vvc.gov.lv/image/catalog/dokumenti/civillikums.pdf>.

8. Satversmes tiesas priekšsēdētājas vietiece Sanita Osipova uzstājas starptautiskā simpozijā ar priekšlasījumu par Satversmes tiesas judikatūru ģimenes tiesībās. URL: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/press-release/satversmes-tiesas-priekssedetajas-vietiece-sanita-osipova-uzstajas-starptautiska-simpozija-ar-priekslasijumu-par-satversmes-tiesas-judikaturu-gimenes-tiesibas>.

9. Ģimene, laulība un kopdzīve – kā katru no šīm attiecību formām aizsargā likums. URL: <http://www.mammamunteti.lv/articles/37674/gimene-lauliba-un-kopdzive-ka-katru-no-sim-attiecibu-formam-aizsarga-likums>.

10. Lietuvos Tarybų Socialinė Respublikos santuokos ir šeimos kodeksą ir nustatyti, 1970-01-01. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.20471?jfwid=rivwzvpvg>.

11. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Trečioji knyga. Šeimos teisė. URL: https://www.infolex.lt/portal/start_ta.asp?act=doc&fr=pop&doc=60696&title=L_R%20civilinis%20kodeksas.%20Tre%20ioji%20knyga.%20%20%20eimos%20teis%EB.

12. Inga Kudinavičiūtė. Civilinio kodekso normų, susijusių su šeimos narių teisių apsauga, įgyvendinimo problemos. Jurisprudencija, 2002, t. 28(20); 137–143.

13. Latvijos parlamentas atmetė siūlymą įteisinti homoseksualų partnerystę. URL: <http://www.propatria.lt/2018/03/latvijos-parlamentas-atmete-siulyma.html>.

14. Tšiviiipartnerlus ja registreeritud partnerlused. URL: https://europa.eu/youreurope/citizens/family/couple/registered-partners/index_et.htm.

15. Kooseluseadus, 09.10.2014. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/116102014001>.

Анотація

Менджул М. В. Принципи сімейного права в Естонії, Латвії та Литві. – Стаття.

У статті проаналізовано принципи сімейного права Балтійських держав та законодавче закріплення. Установлено спільні принципи сімейного права в Україні, Латвії, Литві та Естонії. Виявлено національні відмінності прояву принципів в окремих сімейно-правових інститутах. Запропоновано внести зміни до Сімейного кодексу України.

Ключові слова: принципи, сімейні відносини, діти, шлюб, подружжя, майнові відносини.

Аннотация

Менджул М. В. Принципы семейного права в Эстонии, Латвии и Литве. – Статья.

В статье проанализированы принципы семейного права Балтийских государств и их законодательное закрепление. Установлено общие принципы семейного права в Украине, Латвии, Литве и Эстонии. Выявлено национальные различия проявления принципов в отдельных семейно-правовых институтах. Предложено внести изменения в Семейный кодекс Украины.

Ключевые слова: принципы, семейные отношения, дети, брак, супруги, имущественные отношения.

Summary

Mendzhul M. V. Principles of family law in Estonia, Latvia and Lithuania. – Article.

The article analyzes the principles of the family law of the Baltic States and their legislative consolidation. Established common principles of family law in Ukraine, Latvia, Lithuania and Estonia. The national differences in the manifestation of principles in individual family-law institutes are revealed. It is proposed to amend the Family Code of Ukraine.

Key words: principles, family relations, children, marriage, spouses, property relations.